

MADDE YATIRILANDIKTAN
SONRA GELEN BOKÜMAN
21 OCAK 1994

Hacı Bektaş-ı Velî "Baba İshaq, Baba İlyas, Hadjdji Bektaş et quelques autres."
Baba İshak
Baba İlyas Turcica.1 (1969). yazı Cahen'den

Baba İshak

12 OCAK 1994

Claude Cahen
Çvr. İsmet Kayaoğlu

İlâhiyat Fak. Der.
c.18, sf.193-202 Ank. 1970

MADDE YATIRILANDIKTAN
SONRA GELEN BOKÜMAN

BABA İSHAK

Cl. Cahen,

"Baba İshaq, Baba İlyas -"

"Hacı Bektaş" parçesinde.

BABA İSHAK

22 OCAK 1994

ML, II, 27

TA, (Bk İshak Baba) v, 7

جنبش نام برده است (ص ۴۹۸). به نظر می‌رسد که او به عنوان رئیس دیوان انشا برای تألیف کتاب خود از گزارش‌های رسمی و دولتی استفاده کرده است که در آنها بابا اسحاق را به علت نقش فعالی که در جنبش داشت، رهبر شورشیان خوانده‌اند. ابن عبری بابا اسحاق را فقط خلیفه رهبر اصلی این جنبش که نامش را «بابا» ذکر کرده، دانسته است (ص ۴۳۹؛ نیز نک: سبط ابن جوزی، ۸(۲)/۷۳۳). علوان چلبی (زنده در ۷۶۰ق) - نواده بابا الیاس - در اثر منحصر به فرد خود موسوم به مناقب القدسیه، نیای خود را رهبر این جنبش و نیز خلیفه شیخ دیگری به نام «دده غرقین» خوانده است که برای دعوت و ارشاد مردم، در رأس ۴ خلیفه دیگر از طرف دده غرقین از خراسان به آناتولی فرستاده شد (ص 20-13).

اوضاع آناتولی در اوایل سده ۷ق بر اثر مهاجرت ترکمانان که از پیش روی مغولان می‌گریختند و به آناتولی می‌آمدند، به سبب کشمکشها و بحرانیهای اقتصادی ناشی از آن، روی به نابسامانی داشت و بخشی از آن، معلول تفاوت‌های شیوه زندگی اجتماعی و اقتصادی شهری و کوچ‌نشینانی میان سلاجقه ساکن در آناتولی و ترکمانان بود که از شرق می‌آمدند (ارونسال، 49؛ متیکا، ۱۲؛ رئیس‌نیا، ۱۵). این اختلاف به بروز تعارضهای سیاسی میان سلجوقیان طرفدار تمرکز قدرت و تقویت آن، و ترکمانانی منجر گردید که به‌طور طبیعی از نظارت یک قدرت مرکزی می‌گریختند. در چنین اوضاع و احوالی بابا الیاس از خراسان به آناتولی آمد و در روستای چات در حوالی آماسیه زاویه‌ای اختیار کرد و به تبلیغ در میان مردم پرداخت. پس از گذشت اندک زمانی مریدان وی فزونی یافت و به تدریج بر آوازه او افزوده شد (ارونسال، همانجا)، تا جایی که به گفته علوان چلبی (ص 31-30)، سلطان علاءالدین کیقباد اول سلجوقی (حک ۶۱۶-۶۳۴ق / ۱۲۱۹-۱۲۳۷م) برای دیدار وی به چات آمد.

شرح حال بابا الیاس پس از اقامتش در حوالی آماسیه در کتاب ابن‌بی‌بی منعکس است؛ هرچند این مورخ از بابا اسحاق نام برده، ولی در واقع موضوع سخن او بابا الیاس است (ارونسال، 48-47). این خلط ابن‌بی‌بی باعث گمراهی مورخان بعدی شده، و تمیز بابا الیاس و بابا اسحاق از یکدیگر در جریان وقایع و جنبش باباییان را مشکل ساخته است؛ تاجایی که برخی از محققان معاصر بر این باورند که نام رهبر این جنبش نخست بابا الیاس بوده، و سپس به بابا اسحاق تبدیل شده است (نک: شیبی، ۲/۳۳۳، حاشیه)، یا مانند کائن به نقش بابا الیاس در جنبش بابایی به دیده شک و تردید می‌نگرند (نک: EI², I/843-844). شاید علت تردید کائن، عدم دسترسی او به کتاب مناقب القدسیه بوده است.

به گفته علوان چلبی (ص 47) بابا اسحاق، خلیفه رهبر اصلی این جنبش، یعنی بابا الیاس در حوالی شام بوده است. این گفته را ابن‌بی‌بی نیز تأیید می‌کند که رهبر این جنبش داعیانی را نزد ترکان خوارزمی که

و بیوسنه درخت میوه در صحرا می‌نشانند، به این نیت که مردم از آن بهره‌ور شوند و خود از آن تمتع نمی‌گیرند (ص ۳۴۲؛ نیز نک: ابوالفضل، 355-354/II). شیخ زین‌الدین از مریدان نورالدین، برای تمایز ریشیان، شغل پشمی منقوش به رنگهای سیاه و سفید را، زنی خاص آنان قرار داد (رضوی، همانجا).

بابانورالدین صاحب تألیف نبود، اما اشعاری به او نسبت داده، و او را در زمره نخستین شعرای کشمیر دانسته‌اند و اشعار او را در کنار اشعار لاله دد، آورده‌اند (آزاد، تذکره، ۷۸/۱-۷۹، تاریخ، ۱۶۹۸/۱-۱۷۰؛ رضوی، 351-350/I؛ محب‌الحسن، 15). شماری از اشعار او توسط کول‌اجمع‌آوری و تصحیح شده است (همانجا). به گفته طالب (همانجا) اشعار و سخنان او در کتاب رشی‌نامه (ریشی‌نامه) ذکر شده، لیکن وی در انتساب تمامی اشعار به شیخ نورالدین تردید کرده، و معتقد است که برخی از آن سروده‌ها متعلق به نویسندگان بعد از اوست.

اشعار بابانورالدین نشانگر شیفتگی و عشق او به خداست و همواره سعی کرده در پرتو این عشق، به رازهای نهفته دست یابد. او نیز مانند سایر عارفان، علمای ظاهر را مورد انتقاد قرار داده است (نک: رضوی، I/351).

بهاء‌الدین متو کتابی منظوم به فارسی به نام رشی‌نامه (ریشی‌نامه) در شرح احوال بابانورالدین، پیروان و درویش رشی، نگاشته است (عبدالمقتدر، I/154-155). کتاب دیگری نیز با عنوان نورنامه (یا رشی‌نامه) به زبان فارسی به قلم بابا نصیب کشمیری (د ۱۰۴۷ق) در شرح احوال شیخ، وجود دارد (نک: ده، ۱۱/۱۱). برخی احتمال داده‌اند که اثر اخیر از نورنامه بهاء‌الدین متو اقتباس شده باشد (همانجا؛ احمد، ۳۵۴/۳-۳۵۶؛ ریو، III/1085).

مآخذ: آزاد، محمود، تاریخ کشمیر، مظفرآباد، ۱۹۹۰م؛ همو، تذکره اولیاء کشمیر، مظفرآباد، ۱۹۹۳م؛ احمد، ظهردالدین، پاکستان میں فارسی ادب، لاهور، ۱۹۷۷م؛ تروزک جهانگیری، به کوشش محمد هاشم، تهران، ۱۳۵۹ش؛ داوود، نورالدین، محنت فی الفردوس، بنگلاد، ۱۳۶۹ق/۱۹۵۰م؛ رازی، امین احمد، هفت اقلیم، به کوشش جواد فاضل، تهران، ۱۳۴۰ش؛ راشدی، حسام‌الدین، تذکره شعرای کشمیر، لاهور، ۱۳۴۶ش؛ ریاض، محمد، احوال و آثار و اشعار میر سید علی همدانی، اسلام آباد، ۱۳۶۱ق/۱۹۹۱م؛ غلام سرور لاهوری، خزینة الاصفیاء، لکهنو، ۱۲۹۰ق؛ نیز:

Abdul Muqtadir and Khan Bahadur, *Supplement to the Catalogue of the Persian Manuscripts in the Oriental Public Library at Bankipore, Patna*, 1932; Abū'l-Fazl 'Alāmi, *The Ā'im-i Akabir*, tr. H.S. Jarrett, New Delhi, 1978; Mohibbul Hasan, *Kashmir Under the Sultāns*, Calcutta 1959; Rieu, Ch., *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, Oxford, 1966; Rizvi, A. A., *A History of Sufism in India*, New Delhi, 1986; Talib, G.S., *Kāshmiri, The Mughul Empire*, ed. R.C. Majumdar, Bombay, 1984; Williams, M. M., *A Sanskrit-English Dictionary*, Oxford, 1979.

محمد جواد شمس

بابایی، عنوان جنبشی دینی - اجتماعی که در نیمه نخست سده ۷ق/۱۳م همزمان با یورش مغولان، در آناتولی و قلمرو سلاجقه روم ایجاد شد. بنیان‌گذار این طریقت مردی علوی به نام بابا الیاس است که در اوایل سده ۷ق از خراسان به آناتولی مهاجرت کرد. ابن‌بی‌بی - مورخ هم عصر باباییان - از بابا اسحاق کفر سودی به عنوان رهبر این

A.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, c. XVIII, s. 193, 1970 (ANKARA)

Makale 193-202 aralarında.

Dergi Ans. Ktp. de'dir.

- Hacı Bektaş Veli
- Baba İshak TEO/TSU
- Baba İlyas

BABA İSHAK, BABA İLYAS, HACI BEKTAŞ VE DİĞERLERİ*

CLAUDE CAHEN

Çev: İsmet KAYAOĞLU

Orta çağ Türk Anadolu tarihinde tasavvufi, sosyal-dini hareketlerin önemini herkes bilir¹. Fakat bunların bir çoğu az kültürlü bir ortamda olduğundan ve teşkilatlanmadığından, değişen şartlar içerisinde kendi tarih, doktrin ve ayin usullerini ancak bir müddet sonra serdettiklerinden, asıl (orijinal) fizyonomilerini bilâhare inşa edilen tasvirler arasından tesbit etmeye çalışılabilir. İçlerinden biri veya diğeri hakkında direkt olarak az olan bilgileri toplamak ve tenkit etmek ne kadar ümit kırıcı görünüyorsa da o kadar da zorunludur. Biz bu türlü küçük bir çalışmayı aşağıda takdim ediyoruz.

Burada bizi ilgilendiren Moğollar'dan önceki, tam manasiyle Selçuklu Devri için hemen hemen hiç bir şey bilinmiyor². Hemen Moğol fethinden sonra Mevleviler konusunda, Mevlâna ve müritleri ve O'nu takibedenlerin edebî eserleri sayesinde büyük bir aydınlanma doğuyor. Bununla beraber Mevlâna Celaleddin'in çağında bir tarikat (ordre) olmayan Mevlevilik şehircidir. Yani, prestiji ne olursa olsun önce şehirdeki etnik yönden çok karışık olan ve İran kültürünün tesiri hâkim bulunan ve sınırlı bir kültür seviyesine sahip kişileri ilgilendirir. İleride bazı hususlarda daha önemli bir başka niteliği olan hareketler köylü türkmenlerin ortamından çıkmıştır. İhmal edilemeyecek kadar, fakat daha az ölçüde İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinde belki daha münbit bir ortam bulan ve yayıldıkları yeni çevrelerde çeşitli inhiraflara maruz kalan başka tesirler³ de dünyanın çeşitli bölgelerinden gelen mistikler (İbn Arabî'nin

* TURCICA, Revue d'Etudes Turques, Tome I, 1969, Paris.

¹ Bu konuda bilindiği gibi temel kitap ikinci baskısı yapılan M. F. Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1960. Aynı yazarın bak. fransızca *Les Origines de l'Empire Ottoman* Paris 1937, ve *Les Origines du Bektashisme*, Congrès International d'Histoire des Religions 1923.

² Le mouvement de Rustem, bu konuda bak. benim çalışmam W.Z.K.M. 1960. Bize hiç bir dinî karakteri olmayarak gösterilmiştir.

Makale HACI BEKTAŞI VELİ' portetindedir.

HADİS-İ ŞERİF'den...

Resûl-i Ekrem (s.a.s.)'in şu duâları okumadan meclisten kalkması nâdiren vâki olurdu:

"Allâh'ım! Bizi ma'siyetten alıkoyacak kadar hayyetinden bize hisse ver. Bize Cennetine ulaştıracak kadar tâat nasib et. Dünya musibetlerini kolay gösterecek kadar kuvvetli imân ver. Bizi hayatta bıraktığın müddet göz ve kulak nimetinden mahrûm etme ve onları ölümümüze kadar devâm ettir. Bize zulmedenlerden intikâmımızı Sen al yâ Rabbî! Düşmanlık edenlere karşı bize yardım et, yâ Rab! Bizi dinde musibete uğratma, dünyâyı en büyük düşüncemiz ve ilimimizin nihâyetli kılma. Bize acımayanları bize musallat etme, yâ Rabbî!"

Riyâzû-s-Sâlihîn C: 2, Sh: 218, Hadis No: 837

BABA İSHAK HAREKATININ GERÇEK SEBEBİ VE AHİ EVREN İLE İLGİSİ

Anadolu Türk Kültür ve Medeniyetinin açığa çıkarılmayan devri hiç şüphe yok ki, Anadolu Selçukluları devridir. Birçok araştırmalara rağmen henüz yeterince aydınlanmamıştır. Bu çalışmamızla bugüne kadar yapılan araştırmalarda Ahi ve Türkmenler tarafından veya Onlara yakın çevrelerde yazılmış eserlerin mevcudiyeti bilinmediği için Türkmen ve Ahilere karşı olanların eserlerine dayanılarak bu devrin dini, siyasi, sosyal ve Kültürel karakteri incelenmeye çalışıldığı, böyle tek taraflı kaldığı için yanlış ve hatalı sonuçlara varıldığının anlaşılacağına inanıyoruz.

Dr. Mikâil BAYRAM
Yüksek İslâm Enst. - BURSA

ANADOLU Selçukluları zamanında, özellikle Moğol istilasından sonra Kırşehir, Ak-saray, Karaman ve Denizli'de Moğollara ve Moğol yanlısı yönetime karşı direniş mahiyeti arzeden Anadoludaki Türkmen isyanları incelendiği zaman bu hareketlerin çoğunlukla Ahiler tarafından yönetildiği görülür. Bu durum Anadolu Selçukluları devrinde Ahilerle Türkmenlerin aynı meslek ve meşrepte olduklarını ve müşterek bir dini ve siyasi anlayışın mücadelesini sürdürdüklerini, yaşayış ve düşünüş bakımından belli bir pınardan beslendiklerini göstermektedir (1). Bu pınarın da Ahi Evren Şeyh Nasirü'd-Din Mahmud ve onun hocası Evhadü'd-Din Hamid el-Kirmani olduğunu belirtelim. Baba İshak isyanı diyê meşhur olan hareket, dini ve siyasi mahiyet arzeden Anadolu'daki ilk Türkmen hareketidir. Bundan sonra da bu tür Türkmen hareketinin ardı arkası kesilmemiş ve askeri gücü Türk unsuruna dayanan Anadolu Selçukluları devletini bu güçten mahrum bırakmış ve devletin yıkılışına kadar sürüp gitmiştir (2).

Bu güne kadar yerli ve yabancı birçok yazarlar doğrudan doğruya veya dolaysıyla Baba İshak ve başlattığı harekattan bahsetmişlerdir (3). Biz burada başlattığı bu ha-

(1) Zaten eski kaynaklar da bu iki zümreyi kesin hatlarla birbirinden ayırmış değillerdir. Üstelik İbn Battuta Anadolu'da pek çok Ahi zaviyesinde misafir olarak bulunmuş ve Ahilerin Türkmen olduklarını veya Ahiliğin Türkmenlerin mesleği olduğunu belirtmiştir. (Bkz. İbn. Battuta, Seyahatnamesi, Trc. M. Şerif, İstanbul 1333-1335, I, 312-337) (Diğer ilk kaynaklarda da bu kabil ifadeler bulunmaktadır.)

(2) P. Wittek, Osmanlı İmparatorluğunun doğuşu, Trc. Fahriye Arık, İst. 1947, S. 39-40.

(3) Fuad Köprülü, Osman Turan, Abdülbaki Gölpınarlı, Franz Taeschner, Cloude Cahen gibi bilginler muhtelif eserlerinde bu konu üzerinde durmuşlardır. Yeri geldikçe bu eserler belirtilecektir.

Hacı Bektaş

BABA ISHAQ, BABA ILYAS, HADJDI BEKTASH
ET QUELQUES AUTRES

Nul n'ignore l'importance, dans l'histoire de l'Anatolie turque médiévale, des mouvements mystiques et socio-religieux¹. Mais comme beaucoup d'entre eux sont nés dans des milieux peu cultivés et ne se sont organisés, n'ont formulé leur histoire et leur doctrine ou leurs rites, qu'au bout d'un certain temps, dans des conditions générales transformées, il est le plus souvent extrêmement difficile de préciser leur physionomie originelle, qu'on peut tout au plus essayer de reconstituer au travers de leurs images tardives. Il est d'autant plus indispensable de recueillir et de critiquer les rares renseignements que l'on peut avoir plus directement sur tel ou tel d'entre eux, si décevants puissent-ils apparaître. C'est un petit travail de ce genre que nous présentons ci-après.

D'époque seldjuqide proprement dite, avant les Mongols, presque rien, pour ce qui nous importe ici, n'est connu². Une grande lumière se fait juste après la conquête mongole dans le cas des Mevlevis, grâce à l'œuvre littéraire de leur fondateur Djalâl ad-dîn Rûmî et de ses disciples et continuateurs. Néanmoins, cet ordre, qui au temps de Mevlânâ Djalâl ad-dîn, n'en était pas encore vraiment un, est citadin, c'est-à-dire que, quel qu'en ait pu être le prestige, il concerne d'abord la population ethniquement très mêlée des villes, où culturellement prédomine l'influence iranienne, et il touche

(1) L'ouvrage fondamental reste encore bien entendu à cet égard celui de M. F. Köprülü, *Türk Edebiyatında ilk mutassavîflar*, dont une seconde édition a été donnée à Ankara en 1966. Voir aussi du même auteur en français, *Les origines de l'Empire Ottoman*, Paris 1937, et *Les Origines du bektachisme*, Congrès International d'Histoire des Religions, 1923.

(2) Le mouvement de Rustem, sur lequel voir mon étude dans WZKM 1960, nous est présenté comme sans aucun caractère religieux.

n'avait pas encore accédé au stade culturel des œuvres écrites, il peut très bien se faire qu'il ait existé d'autres mouvements que leur calme extérieur a laissé en dehors de l'attention des écrivains aristocratiques, et il y a danger d'attribuer au mouvement de Bâbâ Ishaq une primauté qui peut-être est illusoire. En particulier des textes postérieurs font état d'un autre *bâbâ*, Ilyâs, que l'on considère usuellement comme lié de quelque façon à Ishaq, mais sans qu'on voie nulle part bien attestée la nature de leurs relations. Les résultats auxquels on aboutit si l'on essaie de serrer la question de près me paraissent être ceux qu'on va lire, et qui, on le verra, sont un peu différents de la représentation ordinaire.

Les auteurs qui nous parlent de Bâbâ Ishaq, en dehors du *Vilâyetnâme* de Hadjdi Bektash, plus tardif et sur lequel nous reviendrons tout-à-l'heure, sont cinq, et il faut confronter les noms qu'ils lui donnent. Le missionnaire dominicain Simon de Saint-Quentin, qui a séjourné en Asie Mineure plusieurs années juste au lendemain du mouvement, l'appelle Papiroisole, soit Bâbâ Rasûl, unissant au titre turc de *bâbâ*, prédicateur-sorcier populaire, celui, arabe, d'Envoyé (de Dieu) qu'avait porté le Prophète Mahomet en personne¹. De même Sibî ibn al-Djauzi, auteur damasquin contemporain des faits, écrivant peu avant 1255, l'appelle Bâbâ Rasûl-Allah, donc des mêmes titres, sans non plus lui connaître aucun nom propre². Ibn Bibî, qui, lui, écrit en Anatolie mais une génération plus tard, l'appelle Bâbâ Ishaq, ignorant ou rejetant le titre de Rasûl, mais introduisant un prénom que nous ignorions³. Quelques années plus tard Bar Hebraeus, écrivant partiellement en Asie Mineure orientale, distingue Rasûl Bâbâ, et le disciple de ce dernier le shaykh Ishaq qui, Bâbâ ayant été tué, le venge, dédoublement qu'ignorent tous les auteurs antérieurs, bien qu'ils sachent tous que la lutte a comporté plusieurs épisodes et fait des deux côtés beaucoup

(1) Simon de Saint-Quentin, dans Vincent de Beauvais, *Speculum Historiale*, XXXI, chap. 139-140, maintenant plus facilement accessible dans l'édition de ses citations regroupées, donnée par Jean Richard sous le titre *Histoire des Tartares*, Paris 1965, p. 62-65.

(2) Sibî b. al-Djauzi, *Mir'ât az-Zamân*, Hyderabad 1952, an 638, p. 733 (= éd. Jewett, p. 483).

(3) Ibn Bibî, éd. Adnan S. Erzi, p. 490-497, éd. Houtsma (de l'Abrégé), 227-232; trad. H. Duda, 216-220.